

Закірова С.Г.*,кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. zakirovasvtl@gmail.com**ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ
КОМПАРАТИВІСТИКИ У СВІТІ ТА УКРАЇНІ**

Анотація. Проаналізовано передумови формування юридичної компаративістики як самостійного наукового напрямку. Акцентовано увагу на вимоги, дотримання яких необхідно для успішного вивчення і використання права інших держав. Розглянуто розвиток процесу включення порівняльного правознавства до числа навчальних дисциплін провідних юридичних навчальних закладів США і держав Європейського Союзу. Виділено причини необхідності введення курсу порівняльного правознавства до системи юридичної освіти. Однією з найважливіших організацій, що пропагує викладання юридичної компаративістики в світі, є Американське суспільство порівняльного права. Особливе значення для становлення і розвитку юридичної компаративістики в Європі має Міжнародний факультет з викладання порівняльного права Страсбурзького університету. Показана особливість вивчення юридичної компаративістики в різних навчальних закладах Європи та США. Проаналізовано процес інституціоналізації юридичної компаративістики в Україні. З 2001 р під керівництвом Інституту держави і права ім. В.М. Корецького проводиться активна робота з метою поширення традиції викладання юридичної компаративістики. Підкреслено особливе значення порівняльного правознавства у професійній підготовці юристів в Україні.

Ключові слова: Порівняльне правознавство, історія викладання порівняльного правознавства, інституціоналізація юридичної компаративістики, юридична освіта.

Аннотация. Проанализированы предпосылки формирования юридической компаративистики как самостоятельного научного направления. Акцентировано внимание на требования, соблюдение которых необходимо для успешного изучения и использования права других государств. Рассмотрено развитие процесса включения сравнительного правоведения в число учебных дисциплин ведущих юридических учебных заведений США и государств Европейского Союза. Выделены причины необходимости введения курса сравнительного правоведения в систему юридического образования. Одной из важнейших организаций, которая пропагандирует преподавание юридической компаративистики в мире, является Американское общество сравнительного права. Особое значение для становления и развития юридической компаративистики в Европе имеет Международный факультет по преподаванию сравнительного права Страсбургского университета. Показана особенность изучения юридической компаративистики в разных учебных заведениях Европы и США. Проанализирован процесс институционализации юридической компаративистики в Украине. С 2001 г. под руководством Института государства и права им. В.М. Корецкого проводится активная работа с целью распространения традиции преподавания юридической компаративистики. Подчеркнуто особое значение сравнительного правоведения в профессиональной подготовке юристов в Украине.

Ключевые слова: Сравнительное правоведение, история преподавания сравнительного правоведения, институционализация юридической компаративистики, юридическое образование.

Abstract. It is analyzed preconditions of formation of comparative law as an independent scientific field. Attention is accented on requirements, compliance with which is necessary for successful study and use of foreign law. It is considered the development process enable comparative law among academic disciplines US and European Union countries leading law schools. It is specified causes the need for a course of comparative law in

* Zakirova S.G., Ph.D. in History, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. zakirovasvtl@gmail.com

legal education. One of the major organizations that promotes the teaching of comparative law in the world is the American Society of Comparative Law. Of particular importance to the formation and development of comparative law in Europe is International Faculty of Comparative Law Teaching University of Strasbourg. It is defined the features the study of comparative law in different educational institutions of Europe. It is analyzed the process of institutionalization of comparative law in Ukraine. From 2001 under the guidance of the V.M.Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine actively work to spread the tradition of teaching comparative law. It is signified special importance of comparative law in the training of lawyers in Ukraine.

Key words: Comparative Law, History of the teaching Comparative Law, the institutionalization of Comparative Law, legal education.

Постановка проблеми. Порівняльне правознавство існує вже понад два століття. Його становлення проходило у гострих дискусіях від повного заперечення позитивного значення компаративістики для юридичної науки і правового розвитку народів до визнання її основним методом правової науки.

Поряд з терміном «порівняльне правознавство» у вітчизняній та іноземній юридичній літературі активно використовуються терміни «компаративізм», «порівняльна юриспруденція», «порівняльне право». Термін «компаративізм» походить від латинського «comparativus» («порівняльний») і достатньо активно використовується вітчизняною наукою для позначення порівняння правової матерії. Юридична компаративістика сьогодні розглядається як складне і багатовимірне утворення через триєдність структури: 1) як метод, що є науковим засобом вивчення правових явищ, завдяки застосуванню якого стає можливим виявити загальне, особливе й окреме в правових системах; 2) як наука, що є сукупністю наукових знань про правові системи; 3) як навчальна дисципліна, що є предметом викладання знань про правові системи у вищих навчальних закладах [1, с. 15]. Важливою виглядає необхідність прискорення практики вивчення і конкретизація змісту порівняльного правознавства як напряму наукового дослідження і реалізації навчального процесу в юридичних вишах нашої держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемам досвіду викладання компаративістики в навчальних закладах присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні вчені О. В. Кресін, М. М. Марченко, О. Ф. Скакун, А. Х. Саїдов, В. С. Шилінгов, О. В. Тюріна, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова та ін. Разом з тим, в умовах світової глобалізації правового поля та інтеграції України до європейського простору суспільством загалом, і юристами зокрема, особливо гостро відсувається брак спеціальних знань щодо правових систем світу, європейського законодавства і практики застосування юридичних норм.

Метою статті є висвітлення досвіду викладання юридичної компаративістики у світі та окреслення передумов і перспективності розвитку цього процесу в Україні.

Основні результати дослідження. Питання включення порівняльного правознавства в систему загальної юридичної освіти обговорюються практично від тоді як перші курси порівняльного права з'явилися спочатку у вузах Франції, Великобританії, а потім і в інших західних країнах. Розширення зв'язків між різними країнами в кінці XIX — на початку XX ст. і накопичення першого позитивного досвіду у викладанні та вивченні порівняльного правознавства в європейських країнах призвело до скликання першого Міжнародного конгресу порівняльного права, проведеного у Парижі в 1900 р. З тих пір з різним ступенем глибини і узагальненості матеріалу викладання юридичної компаративісти-

ки триває у всіх розвинених країнах світу. У 1934 р. Роско Паунду — відомий американський юрист, засновник соціологічної (гарвардської) школи права, заявив, що в майбутньому викладання права «буде засновано на порівняльно-правовому методі», коли в процесі навчання викладач буде постійно показувати студенту на конкретних прикладах, що «жодна з національних правових систем, ніяка доктрина, концепція, норма або конструкція не можуть запропонувати адекватного вирішення проблем, що постійно виникають у повсякденному житті» [2, с. 40].

Після закінчення Другої світової війни для більшості країн процес зближення і встановлення взаємних зв'язків істотно посилювався. Це дозволило на конференції юристів — професорів і викладачів США і низки інших країн в 1948 р. підкреслити, що викладання міжнародного та порівняльного права є «дуже важливою складовою частиною сучасного юридичної освіти» [3, с. 61].

Особливо гостро постає питання про необхідність включення юридичної компаративістики в навчальні плани і програми підготовки юристів сьогодні. Сучасному етапу існування порівняльного правознавства властиві актуалізація, інтенсивність і різноаспектність напрямів його розвитку. Актуалізація розвитку порівняльного правознавства визначається, передусім, глобалізаційними та регіональними процесами в сучасній правовій сфері. Ціннісний науковий і навчальний потенціал порівняльного правознавства є необхідним для сучасного етапу правової науки, адже збагачує та розширює її можливості. Водночас воно вимагає пізнання сутності власне порівняльного правознавства з метою ефективного його розвитку для вирішення нагальних потреб правового сьогодні та майбутнього [4, с. 25].

Ще К. Цвайгерт і Х. Кетц переконливо доводили, що покоління нинішніх юристів зіткнеться з безпрецедентною інтернаціоналізацією правового життя. В умовах глобалізованого світу серйозна відповідальність покладається на юристів щодо таких важливих проблем, як охорона навколишнього середовища, усунення расової дискримінації, посилення соціальної справедливості. Сьогодні юристи всіх країн, у тому числі і не особливо економічно розвинених, стикаються з проблемами тлумачення міжнародних договорів, подачею позовів до міжнародних судів та арбітражних органів, захистом інтересів громадян своїх країн, що наймаються на роботу в інші держави і міжнародні організації. Важливим стає необхідність захисту економічних, соціальних та політичних прав дітей, подружжя та опікунів унаслідок широкого розповсюдження міжнародних шлюбів і всиновлення дітей громадянами інших країн.

Юрист не може звертатися до іноземного права без певної порівняльно-правової підготовки. Засновник юридичної компаративістики Рене Давид сформулював ряд вимог, дотримання яких необхідно для успішного вивчення і використання іноземного права. Перш за все, до джерел права треба підходити так, як це робить юрист тієї країни, право якої вивчається. Інша вимога полягає в тому, що, перш ніж звернутися до конкретної проблеми, потрібно мати уявлення про структуру права досліджуваної країни, тобто про систему права, методи правового регулювання [1, с. 27]. При цьому особливо важливо враховувати соціальне середовище, в якому діє конкретне право. Істотним може виявитися і вплив релігійних чинників, зокрема в ісламських країнах, або традицій, що протистоять формальним вимогам писаного права. А все це стає мо-

жливим тільки при достатньому ступені підготовленості майбутніх юристів в стінах університетів .

Відомий американський професор права Дж. Вінтертон відзначав, що «у теперішній час курси лекцій з порівняльного права читаються практично у всіх юридичних вузах — факультетах і університетах світу». Професор Д. Хендерсон на прикладі юридичних вузів США свідчить про те, що у довоєнний час і навіть у перші роки повоєнного періоду порівняльне правознавство в цій країні хоч і вважалося вельми «перспективним», важливим і потрібним, але мало обмежений характер: викладалося в небагатьох вузах, зводилося в основному до порівняння системи загального з системою континентального права, мало скоріше теоретичний, ніж практичний характер [5, с. 220]. У даний час ситуація кардинально змінилася, і вивчення порівняльного правознавства ведеться в усіх провідних юридичних вузах країни, має не тільки теоретичну, а й практичну значимість. Особливо серйозна підготовка юристів в Гарвардському, Йельському, Колумбійському та Чиказькому університетах заснована на створених у цих вузах школах та інститутах порівняльного правознавства.

Однією з найважливіших організацій, що пропагує викладання юридичної компаративістики у США і в усьому світі, є Американське товариство порівняльного права (ASCL), створене у 1951 р. Це співтовариство являє собою організацію інституційних та індивідуальних членів, присвячену дослідженню порівняльного і міжнародного приватного права. Його метою, як зазначено в оригіналі свідоцтва про реєстрацію, є «забезпечення порівняльних досліджень законодавства та вивчення іноземних правових систем; підтримка та публікація некомерційного порівняльного юридичного журналу; забезпечення наукових досліджень і публікації некомерційних праць, книг, газет, брошур, присвячених порівняльному, іноземному або міжнародному приватному праву». Товариство проводить щорічні конференції різного рівня, круглі столи, на які запрошуюються провідні компаративісти університетів США та інших країн світу. Товариство видає науковий щоквартальний Американський журнал порівняльного права. При організації існує Спеціальна консультативна група (УСС), метою якої є виявлення і підтримка наукової діяльності молодих вчених в США і по всьому світу. Для полегшення наукового обміну ідеями та організації досліджень у всіх сферах порівняльного права формуються бази даних робіт вчених з усього світу в галузі порівняльного права. [6].

Після утворення Європейського Союзу різні національні та міжнародні факультети, інститути та центри європейських країн організували викладання європейського права як права співтовариства в цілому і порівняльного права окремих національних правових систем. Відомий компаративіст А. Х. Саїдов зазначає, що аналіз програм і навчальних посібників французьких, англійських і деяких інших західноєвропейських інститутів, факультетів і кафедр порівняльного права свідчить, що в різних країнах ця галузь знання різна з точки зору, як змісту, так і організаційної структури тих навчальних закладів, де вона викладається [7, с. 101]. У Німеччині курс «Введення в порівняльне правознавство», в якому подається матеріал про предмет, метод і завдання цієї дисципліни, її місце і роль серед інших міжнародно-правових дисциплін, дається огляд основних правових інститутів, — викладається майже в усіх університетах країни.

У Нідерландах курси юридичної компаративістики в різних поєднаннях з курсами близьких до неї правових дисциплін викладаються також практично в усіх юридичних навчальних закладах країни. На юридичному факультеті найстарішого в країні Лейденського університету, наприклад, поряд зі спеціальними курсами з німецького приватного права; міжнародного приватного права; англо-американського приватного права; елементарного російського права; права Індонезії та інших дисциплін, викладаються загальні порівняльні курси (порівняльний кримінальний процес, порівняльне приватне право та ін.) Особлива увага приділяється вивченню законодавства окремих європейських країн, а також права всього Європейського співтовариства.

Викладання порівняльного правознавства включено у навчальні програми та плани майже в усіх західноєвропейських державах — у школах права, юридичних коледжах, на юридичних факультетах університетів. У Франції, зокрема, викладання основних правових систем сучасності є обов'язковим на всіх юридичних факультетах, що готують ліценціатів. (Європейська ступінь основної вищої освіти ліценціат (Licenciate) відповідає ступеню магістра. Дану ступінь в деяких країнах Європи можна отримати після двох або трьох років додаткового навчання зі спеціалізації і написання наукової роботи. За деякими дисциплінами ця ступінь може бути отримана після більш тривалого періоду навчання). У Бельгії іспит на ступінь ліценціату обов'язково включає будь-яку галузеву дисципліну з області порівняльного правознавства.

Особливе значення для вивчення і пропагування юридичної компаративістики в Європі має Міжнародний факультет з викладання порівняльного права, створений у Франції в 1961 р. при Страсбурзькому університеті. Програма викладання порівняльного правознавства на цьому факультеті передбачає три відносно самостійних цикли навчання, що передбачають рівні опанування юридичною компаративістикою. Перший цикл являє собою вступний, де викладається загальне введення в міжнародне приватне право, а також розглядаються загальні уявлення про основні правові сім'ї світу. Другий цикл присвячується вивченню основних тенденцій розвитку галузей права різних правових сімей. Третій цикл навчання порівняльного правознавства концентрує увагу студентів на детальному і більш глибокому вивченні окремих (схожих між собою) правових проблем, що виникають у різних країнах. Навчання проводиться, як правило, у формі засідань «круглого столу» і на прикладі взятих з практики конкретних справ. Проте, така програма викладання порівняльного правознавства, як вважає професор Московського університету, доктор юридичних наук М. Н. Марченко, «це — програма-максимум, успішне виконання якої під силу лише окремим, елітним за своїм формальним і реальним статусом юридичним вузам» [8, с. 147].

Разом з тим, не викликає сумніву гостра необхідність викладання загального порівняльного правознавства в усіх юридичних університетах. Його структура та змістовна частина, безумовно, можуть варіюватися, однак в основу викладання повинен бути покладений певний стандарт, який включає в себе вироблені на державному рівні комплекс знань та вмін з загальної й особливої частини юридичної компаративістики.

Порівняльне правознавство в Україні має власну традицію розвитку, що сягає 30-х років XIX ст. На жаль, наприкінці XX ст. воно пережило глибоку кризу, пов'язану з методологічною ревізією, практичною відсутністю попиту на

компаративні дослідження, відсутністю необхідної для них інфраструктури, занепадом провідних українських шкіл порівняльного правознавства. З 2001 р. Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького почала здійснюватися низка фундаментальних проєктів, спрямованих на відродження і якісне оновлення українського порівняльного правознавства. Зокрема, розпочато публікацію серії наукових видань «Енциклопедія порівняльного правознавства», метою якої є узагальнення української та зарубіжної наукової компаративістської спадщини, розвиток методологічного, термінологічного та довідково-інформаційного апарату порівняльного правознавства.

У 2005 р. Інститут разом з Маріупольським державним гуманітарним університетом, іншими українськими та зарубіжними партнерами розпочав публікацію першого і досі єдиного в Україні спеціалізованого компаративістського періодичного видання — міжнародного наукового журналу «Порівняльно-правові дослідження». У 2006 р. Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України у співпраці з Таврійським національним університетом ім. В.І. Вернадського та іншими навчальними закладами та організаціями було створено Українську асоціацію порівняльного правознавства, у 2010 році відновлено роботу Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [9, с. 15].

Саме у 2000-х роках почалося включення курсу юридичної компаративістики у навчальні програми деяких українських університетів, що готують правників. Такий нетривалий період викладання порівняльного правознавства в Україні не дозволяє говорити про традиції викладання юридичної компаративістики і вирішення усіх проблемних питань, але доволі суттєвий український досвід вже існує. Сьогодні до провідних вишів України, де юридичній компаративістиці відведено належне місце у фаховій підготовці юристів, сміливо можна віднести Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський університет права НАН України, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського (традиції якого сьогодні вже на новому місці відновлює професорсько-викладацький колектив), Маріупольський державний гуманітарний університет, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Натомість існує нагальна потреба у поширенні практики викладання цієї важливої дисципліни в усіх юридичних навчальних закладах нашої держави. Викладач і науковець М. Яцишин пов'язує необхідності викладення курсу порівняльного правознавства у всіх вищих навчальних закладах України з такими причинами: розвитком і укріпленням міжнародних зв'язків України з різними народами і державами; вступом України в Раду Європи і прагненням стати членом ЄС; гармонізацією національної законодавчої системи держави з зарубіжними системами; проведенням структурних реформ в Україні з впровадженням нових правових інститутів в національну правову систему, що вимагає вивчення і узагальнення історичного і сучасного міжнародного правового будівництва; конституційним визнанням принципів верховенства права, правової держави, прав людини у відповідності з міжнародними стандартами, що визначили відкритість суспільства для світових правових цінностей; удосконаленням методології компаративістики і підвищенням наукового рівня викладачів; визнанням домінування міжнародного права над правом національним [10, с. 9].

Висновки. Отже, практика становлення порівняльного правознавства в системі юридичних навчальних дисциплін у світі переконливо доводить, що воно сьогодні є необхідним елементом професійної підготовки правників. Нетривалий досвід викладання юридичної компаративістики в Україні засвідчує існування певних напрацювань, але ще більше вимагає перспективного підходу до запровадження цієї дисципліни до навчальних планів усіх юридичних навчальних закладів. У цьому відношенні Україна не повинна опинитися в числі тих небагатьох держав світу, які поки що не приділяють достатню увагу вивченню порівняльного правознавства. Адже як вважав Ернст Рабель, засновник Гамбурзького інституту порівняльного правознавства у сфері приватного права ім. Макса Планка: «Здорове національне право, зовсім як нормальна людська істота, може розвиватися тільки на основі постійного соціального обміну зі своїми супутниками» [11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Закіров М. Б. Юридична компаративістика / М.Б. Закіров, С.Г. Закірова. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. — 208 с.
2. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : В 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кётц. — М. : Междунар. отношения, 2000. — Том I: Основы. — 2000. — 480 с.
3. Гурковський М.П. Ціннісний потенціал освітньої функції порівняльного правознавства / М.П. Гурковський // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наукових праць / За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, О.К. Маріна; упор. О.В. Кресін, І.М. Ситар. — Київ, 2011. — С. 59—68.
4. Тюріна О.В. Перспективи розвитку порівняльного правознавства / О.В. Тюріна // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. — 2015. — № 1 (94). — С. 19—27.
5. Марченко М.Н. Место и роль сравнительного права в системе юридического образования / М.Н. Марченко // Правоведение. — 1999. — № 1. — С. 215—224.
6. Сайт Американского общества сравнительного права (ASCL). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.comparativelaw.org/>
7. Саидов А.Х. Основные правовые системы современности / А.Х. Саидов. — М. : Юристъ, 2003. — 448 с.
8. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть / М.Н. Марченко. — М.: Зерцало, 2001. — 560 с.
9. Закирова С.Г. Проблемы и перспективы становления юридической компаративистики как самостоятельной науки / С.Г. Закирова // «Юристъ-Правоведъ» — Ростов-на-Дону, 2015. — №4 (71). — С. 12—17.
10. Яцишин М. Стан та перспективи компаративістських досліджень в Україні: Відкрита лекція / М. Яцишин. — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. — 21 с.
11. Циммерман Р. «Двойной перекресток»: сравнение шотландского и южноафриканского права [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/Zimmermann-Confronto-diritto-scozzese-sudafricano.htm>

REFERENCES

1. Zakirov, M.B., & Zakirova, S.G. (2012). *Comparative Law*. Lugansk : RVV LDUVS Im. E. O. Didorenka (in Ukr.).

2. Tsvaigert, K., & Kiotts, X. (2000) *Introduction into comparative law in the field of private law*. Moskva : Mezhdunar. otnosheniia (in Rus.).
3. Gurkovskiy, M.P. (2011). Valuable potential of the educational function of comparative law. In Yu.S. Shemshuchenko, & I.S. Hritsenko etc. (Eds.), *Comparative Law: Current State and Prospects for Development* (pp. 59–68). Kyiv (in Ukr.).
4. Tiurina, O.V. (2015) Prospects for the development of Comparative Law. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav (Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs)*. 1, 19–27 (in Ukr.).
5. Marchenko, M.N. (1999). Place and Role of Comparative Law in the system of legal education. *Pravovedenie (Law studying)*, 1, 215–224 (in Rus.).
6. Website of the American Society of Comparative Law (ASCL). Retrieved from <http://www.comparativelaw.org/>
7. Saidov, A.H. (2003). *Main legal systems of modernity*. Moskva : Yurist (in Rus.).
8. Marchenko, M.N. (2001). *Comparative Law. General Part*. Moskva: Zertsalo (in Rus.).
9. Zakirova, S.G. (2015). Problems and prospects of formation of a legal comparativistics as independent science. *Yurist-Pravoved (Jurist-Lawyer)*, 4(71), 12–17 (in Rus.).
10. Yatsyshyn, M. (2012). *Status and perspectives of Comparative Studies in Ukraine: Open Lecture*. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky (in Ukr.).
11. Tsimmerman, R. «Double crossroads»: a comparison of the Scottish and South African rights Retrieved from <http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum /articles/Zimmermann-Confronto-diritto-scozzese-sudafricano.htm> (in Rus.).

УДК 342.9

Коссе Д. Д.*

кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний університет
імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. Dmkocce@gmail.com

РЕЖИМ НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Анотація. Розглядаються підходи правового режиму найбільшого сприяння в економіці України. Серед таких, по перше, режим найбільшого сприяння в односторонньому порядку законодавчим органом країни по відношенню до визначених суб'єктів або територій. По-друге, застосування норм матеріального та процесуального права в окремих галузях економіки за умови чіткої стратегії перспективного розвитку держави та визначення місця країни в системі глобального розподілу праці. По-третє, застосування режиму найбільшого сприяння до окремо визначених груп суб'єктів господарювання або до відповідних територій в частині розміщення на них виробничих процесів. По-четверте, реалізація вимог до змісту режиму найбільшого сприяння: забезпечення спеціального статусу окремих суб'єктів; забезпечення процесуальних можливостей захисту суб'єкту господарювання від держави та відповідальності держави у разі порушення заздалегідь встановлених прав суб'єкта господарювання; визначення суті та обов'язкових умов існування режиму найбільшого сприяння в економіці, забезпечення однакового розуміння цих норм та їх однакового застосування; визначення юридичної відповідальності за ефективне

* Kosse D.D. Ph.D. in Law, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. Dmkocce@gmail.com